

УДК 336.713

*Мищенко В.І., д.е.н., професор, Українська академія банківської справи;
Салтинський В.В., директор, Київська філія АКБ "Імексбанк"*

ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО ОЗДОРОВЛЕННЯ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ НА ОСНОВІ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ КАПІТАЛІЗАЦІЇ

В статті досліджено рівень капіталізації та платоспроможності комерційних банків України, висвітлено проблеми та обґрунтовано напрямки фінансового оздоровлення банків.

Ключові слова: банк, капітал, активи, зобов'язання, платоспроможність, ризик, фінансове оздоровлення.

Однією із актуальних проблем вдосконалення банківського менеджменту є проблема фінансового оздоровлення комерційних банків і запобігання їх банкрутству. Закон України "Про банки і банківську діяльність" банкрутство банку визначає як його ліквідацію (ст. 88) в разі визнання судом відповідно до законодавства України про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом [7] неплатоспроможності банку за заявою кредиторів або Національного банку України після відкликання банківської ліцензії.

Однак ліквідацію (банкрутство) банку Національний банк і законодавство розглядають як крайній захід. Спочатку необхідно вжити заходів, що запобігають банкрутству, серед яких виділяють: 1) фінансове оздоровлення; 2) призначення тимчасової адміністрації; 3) реорганізацію банку.

Російський Закон "Про неспроможність (банкрутство) кредитних організацій", прийнятий Державною Думою Російської Федерації 18 вересня 1998 р., під банкрутством банку розуміє визнання арбітражним судом його неспроможності задовольняти вимоги кредиторів за грошовими зобов'язаннями та виконувати обов'язки щодо сплати обов'язкових платежів протягом одного місяця з дня (дати) настання їх виконання [6].

В країнах Західної Європи загальний закон про банкрутство, як правило, може застосовуватися до банків, але в деяких країнах для банків передбачені спеціальні положення. Лише Італія (законодавчий акт від 1 вересня 1993 року № 385, Об'єднаний законодавчий акт з банківської справи і кредитування, статті 70-105) і Швейцарія (Постанова Федерального трибуналу стосовно композиційної процедури для банків та ощадних банків від 11 квітня 1935 року зі змінами і доповненнями від 5 червня 1996 року) мають дещо розширені положення для банків. Стосовно ліквідації банків Закон Люксембурга від 5 квітня 1993 року щодо фінансового сектора у статті 61(2) передбачає, що суд на власний розсуд застосовує правила закону про банкрутство та інші правила [8, с. 47].

Відповідно до загальноновстановлених принципів фінансова стабільність банку забезпечується належним керівництвом, ринковою дисципліною та пруденційним банківським наглядом. Тому порушення справи про банкрутство комерційного

банку означає, що вказані складові фінансової стабільності не були дотримані, або ж були виконані неналежним чином. У зв'язку з цим дослідження проблеми фінансового оздоровлення банків набуває особливої актуальності.

Під фінансовим оздоровленням комерційних банків розуміють систему заходів банку, що спрямовані на покращання його фінансового стану: ліквідності, платоспроможності, структури активів, дохідності та рентабельності, достатності капіталу, а також на усунення порушень, що призвели до скрутного фінансового стану.

Основою визначення фінансового стану комерційного банку є всебічний аналіз його балансу, здійснюваний за трьома напрямками: функціональним, структурним і операційним.

Виключно важливе значення для забезпечення надійного аналізу діяльності банку має створення у великих банках підрозділів внутрішнього банківського аудиту, які виконують контрольно-ревізійні та аналітичні функції. Головною метою організації внутрішньобанківського аудиту є контроль за виконанням вимог Національного банку, оцінка економічної доцільності та якості формування і розміщення капіталу, кредитних ресурсів банку, раціонального використання ресурсів, проведення ревізій, перевірок, контроль за діяльністю філій тощо.

Аналізуючи дані балансів комерційних банків, можна стверджувати, що, враховуючи рівні та динаміку економічних нормативів, затверджених Національним банком України, існує можливість розробки певної нормативної структури балансу, один із варіантів якої наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Оптимальна структура балансу комерційного банку, % [2, с. 184]

Актив	Питом а вага	Пасив	Питом а вага
Каса	11	Депозити - всього	72
Портфель цінних паперів	19	В т.ч. - до запитання	35
Кредитний	45	- ощадні	25

Актив	Питом а вага	Пасив	Питом а вага
портфель			
Міжбанківські кредити	15	- термінові	12
Матеріальні активи	9	Міжбанківські кредити	20
		Капітал	8
Баланс	100	Баланс	100

Основними напрямками фінансового оздоровлення банку можуть бути:

1. Фінансова допомога від акціонерів (учасників) банку або інших осіб. Це можуть бути: додаткові внески засновників, додаткова емісія акцій, розміщення коштів на депозити на звичайний термін (не менше року) під невисокі відсотки – 1/2 (2/3) від облікової ставки НБУ, відмова від дивідендів, надання гарантій і поручительств тощо.

2. Зміна структури активів і пасивів банку: продаж частини активів, поліпшення якості кредитного портфеля, збільшення власних коштів, зниження питомої ваги короткострокових зобов'язань і підвищення довгострокових, зниження рівня ризику окремих операцій і т. ін.

3. Вдосконалення організаційної структури та управління банком.

З метою всебічного аналізу фінансового стану комерційного банку в практичній діяльності вітчизняних банків широко використовується рейтингова оцінка на основі системи CAMEL відповідно до положення "Про порядок визначення та застосування комплексної рейтингової оцінки комерційних банків за системою CAMEL", затвердженого поста-

новою Правління Національного банку України 25.06.1998 р., № 246.

За першим показником С – капітал в міжнародній практиці – банкам присвоюється певний рейтинг – від 1 до 5. Рейтинг 1 – надійний – означає, що показники достатності основного і сукупного капіталу банку перевищують необхідні 4 і 8 % відповідно. Рейтинг 2 – задовільний, рейтинг 3 – посередній, 4 – граничний, рейтинг 5 – незадовільний.

Станом на 01.12.2000 р. капітал комерційних банків України складав майже 6,5 млрд. грн., або 1,189 млн. дол. і зріс порівняно з 1994 р. у гривневому еквіваленті в 17,7 разів, а в доларовому – в 3,4 рази (табл. 2).

Одним із головних чинників нестабільної діяльності комерційних банків є втрата власного капіталу, до якої можуть призвести: наявність неякісного кредитного портфеля, високий рівень операційних витрат та прямі збитки.

За даними І.В. Ларіонової, до межі неплатоспроможності та банкрутства банк може довести втрата 8 % власних активів [2, с. 11]. При цьому, з точки зору забезпечення в подальшому умов для фінансової реструктуризації, необхідно чітко розрізняти поняття втрати (різкого зниження) ліквідності та неплатоспроможності. Ліквідність у вузькому значенні характеризує наявність у банку достатніх коштів або можливість їх швидкого додаткового залучення в необхідних розмірах з метою виконання всіх своїх зобов'язань. В тому випадку, коли кредитори банку відмовляються надавати банку кредити, а вкладники бажають повернути свої кошти, проблема втрати ліквідності перетворюється на проблему неплатоспроможності. Однак на практиці між втратою банком ліквідності та його неплатоспроможністю існує дуже короткий часовий інтервал, що дає підстави поєднувати ці процеси.

Таблиця 2

Капітал комерційних банків України в 1994-2000 рр.

Показники	Роки						Станом на 01.12.2000 р.
	1994	1995	1996	1997	1998	1999	
Капітал, млн. грн.	365	1580	3156	4255	4786	5835	6466
Капітал, млн. дол.	350	881	1671	2241	1397	1119	1189
Сплачений статутний капітал, млн. грн.	87	541	1098	1636	2103	2910	3557
Сплачений статутний капітал, млн. дол.	84	302	581	861	614	558	654

Капітал банку (K), який визначається як норматив комерційного банку (H_i) складається із суми основного капіталу (капітал 1-го рівня) за мінусом суми недосформованих резервів за активними операціями комерційних банків, додаткового капіталу (капітал 2-го рівня), субординованого капіталу (капітал 3-го рівня) та за мінусом відвернень з урахуванням розміру основних засобів.

При розрахунку загальної суми капіталу, невідкоригованого на основні засоби (K_i), загальна сума додаткового капіталу та субординованого капіталу не повинна перевищувати розмір основного капіталу.

Основний капітал (OK) складається із фактично сплаченого зареєстрованого статутного капіталу, дивідендів, які направлені на збільшення статутного

капіталу, емісійних різниць, резервних фондів, прибутків минулих років, збитків поточного року та зменшується на суму нематеріальних активів та недосформованих резервів за активними операціями комерційних банків.

Основний капітал, зменшений на суму недосформованих резервів за активними операціями комерційних банків, розраховується за формулою:

$$OK_1 = OK - (PP - \Phi P), \quad (1)$$

де OK_1 – основний капітал, зменшений на суму недосформованого резерву на можливі втрати за кредитними операціями комерційних банків;

PP – розрахункова сума резерву, що має бути сформована протягом поточного кварталу;

ΦP – фактично сформований резерв на можливі втрати за кредитними операціями комерційних банків (рахунки № 1590, 1591, 2400, 2401);

$(PP - \Phi P)$ – розмір недосформованого резерву, який вираховується з основного капіталу. У випадку перевищення фактично сформованого резерву над його розрахунковою сумою – до розрахунку приймається нуль.

Додатковий капітал (DK) складається із резервів під стандартну заборгованість інших банків, резервів під стандартну заборгованість за кредитами, які надані клієнтам, загальних резервів, результату переоцінки основних засобів, поточних доходів.

Виключно важливе значення з точки зору підвищення рівня капіталізації банків та їх ліквідності має надання комерційним банкам відповідно до “Порядку надання дозволу на врахування залучених коштів на умовах субординованого боргу до капіталу банку”, затверджене постановою Правління Національного банку України 25.10.1999 р., № 518, права залучення відповідних коштів з подальшим їх зарахуванням до капіталу 3-го рівня.

Залучати кошти до субординованого боргу мають право банки, які працюють на українському ринку не менше 1 року, в сумах: від фізичних осіб – не менше 50 тис. грн., а від юридичних – не менше 100 тис. грн. Яскравим прикладом використання такої можливості є діяльність банку “Райффайзенбанк Україна”, який залучив у 2000 р. 10 млн. євро терміном на 7 років. При цьому важливим є те, що за певних умов за згодою Національного банку України субординований капітал 3-го рівня може бути переведений до капіталу 1-го рівня, тобто до статутного капіталу. Кошти на умовах субординованого боргу залучаються на термін не менше 5 років, а до капіталу банку включаються зі щорічним зменшенням на 20 % від їх первинного розміру на кінець кожного року за графіком, наведеним в табл. 3. Розмір субординованого капіталу не повинен перевищувати 50 % розміру основного капіталу.

Норматив включення субординованого боргу до капіталу комерційного банку залежно від строку дії угоди

Строк дії угоди	Частина суми субординованого боргу, що включається до капіталу, %
від 5 до 4 років	100
від 4 до 3 років	80
від 3 до 2 років	60
від 2 до 1 року	40
менше 1 року	20

До відвернень (B) включаються цінні папери в портфелі банку на інвестиції та вкладення в асоційовані та дочірні установи.

Сума капіталу, не відкоригованого на основні засоби, розраховується за формулою:

$$K_1 = OK_1 + DK + CK - B. \quad (2)$$

Таким чином, капітал комерційного банку становить: $K = K_1 - (O3 - K_1)$, (3)

де $(O3 - K_1)$ – розмір перевищення $O3$ над K_1 (якщо $O3 > K_1$, до розрахунку приймається різниця $O3 - K_1$, в інших випадках до розрахунку приймається нуль).

Відповідно до нового Закону України “Про банки і банківську діяльність” мінімальний розмір статутного капіталу на момент реєстрації банку не може бути менший:

- 1) для місцевих кооперативних банків – 1 млн. євро;
- 2) для комерційних банків, що здійснюють діяльність на території однієї області – 3 млн. євро;
- 3) для банків, що здійснюють діяльність на території всієї України – 5 млн. євро [7].

Норматив достатності капіталу банку (H_4) визначається як співвідношення основного капіталу, зменшеного на суму недосформованого резерву на можливі втрати за кредитними операціями комерційних банків (OK_1), до загальних активів банку ($3A$), зменшених на суму створених відповідних резервів.

Співвідношення основного капіталу та загальних активів банку, зменшених на суму створених відповідних резервів, визначає достатність капіталу, виходячи із загального обсягу діяльності, незалежно від розміру будь-яких ризиків.

Норматив достатності капіталу обчислюється за формулою:

$$H_4 = \frac{OK_1}{3A} \cdot 100, \quad (4)$$

де OK_1 – основний капітал банку, зменшений на суму недосформованого резерву на можливі

втрати за кредитними операціями
комерційних банків;

ЗА – загальні активи.

Аналіз якості активів дає змогу визначити наскільки реально їх вартість виражена в балансі. Тому показник якості активів тісно пов'язаний з проблемою кредитного ризику, з метою запобігання яким банки повинні здійснювати необхідні резервні відрахування.

Можна рекомендувати два методи створення резервів таких відрахувань. Перший полягає у створенні загального резервного фонду відрахувань, в якому певні суми резервуються на покриття можливих у майбутньому, але ще не ідентифікованих збитків, що є наслідком кредитного ризику. Після виникнення ризикової ситуації, коли стає відомим, що кредит не буде повернено, накопичена сума використовується для покриття збитків шляхом вирахувань суми боргу із кредитового сальдо.

Другий метод полягає у створенні спеціальних резервних відрахувань тоді, коли стає відомим, що не буде повернено конкретний кредит (або його частину), однак він ще враховується в балансі банку. Такий різновид резервних відрахувань можна розглядати як контрпроводку, що відображає ті суми, повернення яких не очікується. Сальдо за рахунком загальних резервних відрахувань є засобом поглинання збитків майбутніх періодів, а тому його часто розглядають як певну форму додаткового капіталу. В практичній банківській діяльності обидва види резервних відрахувань формуються за рахунок статті “Витрати на створення резервних відрахувань”.

Відповідно до вимог Базельського комітету формування резервних відрахувань здійснюється за системою зважування. Стандартні активи не зважуються і мають коефіцієнт 0, субстандартні активи зважуються за коефіцієнтом 0,2, сумнівні – 0,5, збиткові – 1,0.

Для фінансових інструментів, що замінюють кредити (гарантії по заборгованості, банківському акцепту та резервні акредитиви), необхідно застосовувати максимальне значення коефіцієнта зважування. Для операцій, пов'язаних із забалансовими зобов'язаннями, – 50 %, а для короткострокових

зобов'язань, таких як документарні акредитиви, підкріплені заставою у формі коносаменту, – 20 %.

Розглянемо конкретний приклад. Банк А станом на 01.01.2000 р. видав кредитів на загальну суму 81,7 млн. грн. Проведена на основі їх аналізу класифікація дозволила встановити, що переважна кількість кредитів (72,5 %) є стандартними, 6,4 млн. грн. – сумнівними і 3,6 млн. грн. – безнадійними. Таким чином, за умови виникнення проблем з поверненням кредитів банк може втратити 10,56 млн. грн., що складає 12,9 % від загальної суми виданих кредитів, а разом з нарахованими, але не сплаченими банку відсотками, збитки можуть скласти 13,8 млн. грн., що становить майже половину очікуваного банком прибутку (табл. 4).

Зрозуміло, що створення значних резервів на покриття можливих збитків знижує прибутковість і рентабельність банківської діяльності. Однак, цей же захід стимулює банки здійснювати більш виважену кредитну політику та сприяє забезпеченню стабільної роботи банківської системи в цілому.

Одним із напрямів фінансового оздоровлення проблемних банків є саме поліпшення якості активів. Повертаючись до нашого прикладу, зазначимо, що за субстандартними кредитами банк не мав проблем. Зі складу сумнівних кредитів 4,2 млн. грн. було повернено, а 2,2 млн. грн. пролонговано та переведено до складу субстандартних. Із загальної суми збиткових кредитів такими виявилися 2,75 млн. грн. Таким чином, після проведення реструктуризації для вказаної суми кредитів 81,7 млн. грн. потрібен був резерв на суму 3,19 млн. грн.

Процедура фінансового оздоровлення комерційного банку може ініціюватися керівництвом банку, зборами акціонерів (засновників) або Національним банком України.

Основними критеріями стану фінансової скрути комерційного банку, на які орієнтується Національний банк України, є: а) банк отримав за результатами інспектування загальну рейтингову оцінку “4” за системою CAMEL; б) банк є недокапіталізованим чи значно недокапіталізованим та отримав за результатами інспектування загальну рейтингову оцінку “3” (за системою CAMEL).

Таблиця 4

Розрахунок суми резервних відрахувань за активними операціями

Класифікація виданих кредитів	Сума, млн. грн.	Коефіцієнт зважування	Необхідна сума резервування, млн. грн.	Можливі збитки банку від неповернення кредитів та невиплати відсотків, млн. грн.
Стандартні	52,9	0	0	0
Субстандартні	18,8	0,2	3,76	4,77
Сумнівні	6,4	0,5	3,20	4,24
Збиткові	3,6	1,0	3,60	4,79
Всього	81,7	-	10,56	13,80

Якщо комерційний банк опинився у стані фінансової скрути, то керівництво Національного банку України за поданням наглядових органів надсилає керівництву банку письмове попередження з вимогою розробити програму фінансового оздоровлення.

Програма фінансового оздоровлення комерційних банків повинна, перш за все, передбачати збільшення капіталу банку, поліпшення якості активів, реструктуризацію пасивів, підвищення ліквідності балансу, організацію управління фінансовими результатами, зміну організаційної структури банків і вдосконалення менеджменту.

Програма фінансового оздоровлення банку в обов'язковому порядку має містити:

1. Аналіз причин, внаслідок яких погіршилися фінансовий стан та платоспроможність банку.

2. Прогнозні показники діяльності банку із щомісячною розбивкою (капітал банку, резерви, економічні нормативи, доходи, прибуток тощо), яких передбачається досягнути після виконання заходів фінансового оздоровлення.

3. Конкретні заходи залежно від умов, за яких відбулося погіршення фінансового стану, спрямовані на покращання фінансового стану банку, із зазначенням строків їх виконання, та розрахунок економічного ефекту від впровадження кожного заходу, в тому числі:

- розробити програму капіталізації щодо збільшення капіталу до необхідного розміру;
- сформувати в необхідному розмірі резервні фонди та спеціальні резерви;
- диверсифікувати активи й пасиви з метою підвищення їх ліквідності;
- провести інвентаризацію активів, за результатами якої безнадійні щодо повернення активи списати за рахунок створених резервів;
- організувати роботу щодо оголошення банкрутами боржників банку, які припинили погашення кредитів або сплату відсотків за кредитами;
- забезпечити першочергове погашення заборгованості за вкладками фізичних осіб, строк дії договорів за якими минув;

- вжити заходів щодо створення системи внутрішнього аудиту, внести необхідні зміни до системи управління підрозділами банку та його установами;
- припинити нарахування та виплату дивідендів акціонерам, викуп власних акцій та вкладення коштів у статутні фонди інших юридичних осіб;
- передбачити проведення реорганізації банку.

Керівництво комерційного банку, який працює в умовах дії програми фінансового оздоровлення, повинно провести детальний аналіз адміністративно-господарських витрат, скласти щоквартальний кошторис доходів і витрат та вжити заходів, що спрямовані на зменшення витрат. Кошторис доходів і витрат повинен складатися зі щомісячною розбивкою в розрізі філій. Запланований рівень витрат на поточний квартал необхідно визначати з урахуванням фактичних витрат за попередній квартал та динаміки співвідношення доходів і витрат за умови недопущення випереджувального зростання витрат порівняно з доходами.

До закінчення строку дії програми фінансового оздоровлення або прийняття рішення про її продовження відповідний підрозділ банківського нагляду Національного банку обов'язково повинен здійснити комплексну інспекторську перевірку діяльності цього банку.

У разі ефективного виконання заходів, передбачених програмою фінансового оздоровлення, та отримання банком загальної рейтингової оцінки "1" або "2" за системою CAMEL, програма вважається завершеною.

У разі невиконання банком програми фінансового оздоровлення та погіршення його фінансового стану, Національний банк призначає тимчасову адміністрацію чи приймає рішення про відкликання ліцензії на здійснення всіх банківських операцій, запроваджує особливий режим контролю або ж розглядає питання про реорганізацію банку.

Список літератури

1. Вядрова І.М. Проблеми санації та реорганізації комерційних банків // Банківська справа. – 2000. – № 6. – С. 51-54.
2. Ларионова І.В. Реорганізація комерційних банків. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 368 с.
3. Мищенко В.И. Слияние банков как фактор глобализации международных финансов // Россия-Украина: проблемы и возможности научного и экономического сотрудничества. – Сумы: ВВП “Мрія-1” ЛТД; Ініціатива, 2000. – С. 129-139.
4. Міщенко В.І., Вядрова І.М. Проблеми реорганізації та реструктуризації комерційних банків // Банківська справа. – 2001. – № 1. – С. 3-7.
5. Мороз А.Н. Финансовая устойчивость коммерческого банка. – К.: КГЭУ, 1996. – 56 с.
6. О несостоятельности (банкротстве) кредитных организаций. Федеральный Закон Российской Федерации 18.09.1998. – М., 1999. – 19 с.
7. Про банки і банківську діяльність. Закон України № 2121–III від 7 грудня 2000 р. // Фінанси. – 2001. – № 4. – С. 93-119.
8. Салтинський В.В. Проблеми реструктуризації та вдосконалення управління комерційними банками України // Вісник УАБС. – 2000. – № 1(8). – С. 43-48.

Summary

The lever of capitalization and rescheduling of Ukrainian commercial banks is investigated in the article. The author shows problems and grounds main trends of financial consolidation of banks.